

О, БАЯДЕРКО, ТИ ЧАРУЄШ МЕНЕ!

Лабораторія біохіміка не дивує очей різноманітністю і не тішить їх складнотою робочої апаратури. Лабораторія біохіміка — є скло — тонке прозоре скло, якому надано вибагливих і гарних форм. Воно крихке, а вогнетривале, ніжне, а стійкіше за твердий метал під дією ідей їдучих рідин та руїницьких сумішів. Бо лабораторія біохіміка — це ще й реактиви, барвисті речовини, що в байдужому зчепленні своїх атомів набули творчої властивості прагнути одне до одного й зливатись у нові сполуки з новими властивостями й новою жагою. Серед них вирізняються кислоти й луги, повнопотентні і пристрасні представники хімічних статей, бурхливі й страшні коханці, що пожирають себе в спаруванні, витворюючи воду та сіль, що в розчині їх зародилось і триває життя.

Життя — ось що є річ біохімічної науки. Але життя в його найтаємніших проявах, життя, як таке, далека істота його, глибоке його підгрунтя, що полягає в хімічних процесах найвищої складності серед певного фізичного середовища. Зовсім інше життя, ніж трактує філософія, політика, соціологія чи мистецтво, становить мету біохімічного вивчення, не пристрасні та ідеї, що рухають людськістю, не радість і болі людської істоти зосереджують на собі цю науку, а первісний життєвий механізм, непомітна праця його в оболонці одухотвореного тіла. Тим ця наука страшна, як і інші, подібні до неї, що невпинно викривають і стверджують ницість людської будови, але разом і велична, бо викриває цю ницість за допомогою найвищих духовних сил. Бувши людина малорозвинена, пишалася собою і за богорівну малася, а, зійшовши високо, геть принизила себе до рівня органічного явища!

В цьому є своєрідна, хоч і сумна гордість, це жест, гідний генія, але жест розпачливий. І в одному тільки дійдуть згоди запальний юнак і суворий біохімік: обидва визнають, що життя є горіння. Тільки один це пристрасно крикне. Другий розважливо скаже; один пояснить горіння, як порив до далекої мети, як боротьбу за ясні ідеали, як сягання й сп'янілість, а другий стримано заявить, що горіння є метаболізм, обмін речовин!

Біохімія є наука молода і вельми скромна. Противно багатьом своїм бундючним сестрам, вона не хоче нічого винаходити. Вона не хоче нічого більшого, як докладно знати працю організму й добре вміти робити те, що він робить. Та коли взяти під увагу, що одне з умінь організму є відтворювати живу матерію, то в біохімічній скромності раптом виявляється безодня нахабства. Створити живу матерію! Це вже надто зухвало.

А втім, річ дуже ймовірна, що жива матерія буде, зрештою, штучно створена. Спочатку буде синтезований білок — це твориво життя, основний життєвий матеріал, що складає тіло всякої тварини, а тоді лишиться ще поставити цей білок у такі фізико-хімічні умови, щоб він почав жити, тобто вбирати й викидати поживу та ділитися навпіл, удосталь наїджений. Це річ складна, але цілком можлива теоретично, тільки й радість від першої виведеної в лабораторії амеби теж виключно теоретична буде. Амеба ця потвердить гіпотези і так досить солідно обгрунтовані; вона потішить самолюбство людське своїми розволіклими рухами, але користі з виробництва одноклітинних і навіть многоклітинних було б приблизно стільки, як і з добування води для сполуки водню з киснем у електричному струмі за наявності річок, морів та океанів. Амебі завжди доцільніше буде дозволити самій плодитись у гниючій калюжі. Наколи б навіть біохімія спромоглася виробити цілу людину, то й то не спроможна була б конкурувати із добірною і захопленою працею самої людини в цьому напрямі.

Тим часом біохімія зосереджена на проблемах, зв'язаних з метаболізмом. Серед речовин,

що беруть неодмінну участь у кругообігу живлення, на перше місце висунувся отой самий білок, ушанований від науки ім'ям протеїну — колоїдальна драглиста сполука, що трапляється в найрізноманітніших виглядах. Саме тим він на почесну роль заробив, що й людське тіло також є білок, — отже, тільки білком воно може зростати, міцніти й поновлювати свої природні витрати. Бо з трьох речовин — білків, жирів та вуглеводів, якими тварина живиться, тільки перші містять у собі азот, неодмінний складник живої клітини, отже, тільки білок спроможен підтримувати так звану азотову рівновагу організму. Позбавити організм допливу білка, і він розкладеться, хоч би й годувати його найкращим українським салом. Створити штучно дешевий, добротний і смачний білок — це буде заперечити рільництво, звільнити людину від обмеженості ґрунту та врожаю, розкріпачити її від грубої тваринної поживи; це буде, крім того, остання революція, якої людськість дізнає, початок нового існування, коли вона осягне, нарешті, завидне становище давніх богів, що жились нектарами; створити штучний білок — це буде разом з тим дійти прикінцевої межі в людській творчості, осягнути одну з тих граней, де кінчаються можливості людського розуму взагалі, бо й сама природа, в якій розум становить тільки манісіньку частку, чогось складнішого за білок не створила. А важко припустити, щоб частка спромоглась на більше від цілого!

Проте, вивчення хімії протеїнів до зовсім недавнього часу пробувало в смузї мертвої тиші. Життєвий процес суттю своєю є безупинна зміна, послідовний ряд явищ розкладу й поновлення, тому й жива матерія становить собою розпадну, нестійку речовину, а білок, будучи твориво цієї матерії, посідає всі її делікатні властивості. За найменшого хімічного чи навіть термічного діяння, він умить розпадається, перестаючи бути самим собою, отже, всі способи звичайної хімічної аналізи показали себе нездатними викрити таємницю цього вередливого незаймайла: замість дослідити протеїн, хімія могла тільки зруйнувати його. Білок заявляв претензію на якусь екстериторіальність, на якусь дипломатичну недоторканість серед інших органічних речовин! Справа потрапляла в безвихідь, руки спускались, доводилось чекати й чекати, поки хімія спроможеться на нові, тонші способи аналізу, які, можливо, й не будуть ніколи знайдені. Тоді й виникла незвична, але смілива думка використати нестійкість протеїнів, як путь до їх вивчення. Вони бояться кислот — діяти на них міцною соляною кислотою! Вони не терплять жару — кип'ятити їх у цьому розчині! Хімія пішла на білки одчайдушним лобовим нападом, і лукавий білок був нарешті переможений: в розкладі своєму від цього гідролізу він дав хоч і дуже складні, але добре відомі в органіці амінокислоти, про які сказати, що вони є альфа-похідні ряду насичених жирних кислот, де в молекулі один з водневих атомів радикалу заступає аміногрупа NH_2 , не значать дуже багато пояснити читачеві. А проте білок майже суспіль складається з цих амінокислот, яких знайдено десятків зо два і які в чистому вигляді являють білий порошок, іноді навіть солодкий. Вони і є основний складник білка, з них він і може бути синтезований.

Поминаючи низку імен, що носії їх так чи так дошукувались таємниць білкової будови, назвімо славетного німця, Еміля Фішера, якому судилося на самому початку ХХ століття розгорнути нову сторінку в справі синтезування протеїнів і написати на ній, хоч і небагато, але яскравих слів. Якщо від гідролізу, тобто додавання води, білок розкладається на складові амінокислоти, то, річ природна, зворотний шлях до створення білка з чистих амінокислот веде через дегідратацію їх, через відіймання від них тої води. Тут до речі буде відзначити, як

факт виключно цікавий і навіть повчальний, що амінокислоти не є звичайні нормальні діти хімічного світу. Цей світ, як і людська порода, має свої аномалії. Серед його представників є не тільки одностатні речовини, як кислоти та луги, не тільки солі — речовини безстатні, подібні до безстраших кастратів, — але й речовини амфотерні, заразом луги й кислоти, своєрідні хімічні гермафродити, що поєднують у своїй молекулі здібність до реакцій бісексуальних. Такі і є амінокислоти, що мають, отже, властивість сполучатися самі між собою, зчіпляючись кінцем однієї молекули з початком другої. У відповідних умовах, природі добре відомих і старанно від нас захованих, амінокислоти й створюють складне гермафродитичне кільце білкової речовини. І дивна — а може й природна! — річ, що процес організації матерії у високі, живі форми відбувався не в нормальних, сказати б, злученнях, а шляхом витонченого збочення!

Запроваджений до організму білок їжі під послідовним діянням шлункового, підшлункового й кишкового ферментів розкладається на амінокислоти достоту, як і в колбі біохіміка. Та тим часом, як організм має бистру й незбагненну здібність за мить перетворити ці кислоти десь у стінці тонких кишок знову на притаманний протеїн даної тварини, лабораторна практика найменше може такою вправністю похвалитися. Сім років часу й багатьох складних способів треба було Фішерові, щоб штучно зчепити молекули амінокислот у найпростіші ланцюги, що давали вже, проте, характерну для білків біуретову реакцію. Фішер назвав їх поліпептидами, але від них до справжнього білка відстань не менша, як від чернетки рукопису до друкованої і добре опрацьованої книги.

Ще з студентської лави молодий Славенко, що не бажав перед тим нічого кращого, як бути порядним лікарем, захопився цими Фішеровими спробами й вирішив їх продовжувати, тим більше, що по Фішері справа синтезування білків посувалася аж надто мляво. Лишившись при інституті, він повинен був працювати в геть несприятливих обставинах громадянської війни, коли в лабораторії мерзла вода, бракувало посуду, спирту, реактивів, не згадуючи вже про їжу, якої бракувало дослідникам. Славенко витримав. Проте тодішні умови праці несподівано дали позитивні наслідки: маючи до свого розпорядку тільки найпримітивніший матеріал, він мусив все-таки працювати, насамперед спростити способи роботи. Іншої ради не було, і на цій йому поталанило. Через рік він міг уже робити Фішерові спроби з далеко простішими реактивами й далеко простішими способами. Славенко спростив Фішерові процеси щонайменше вдвічі. Оpubлікована про це стаття в німецькому журналі звернула на нього першу увагу.

По тім того, відірвавшись на рік до польського фронту, він ще з більшим завзяттям узявся до студій. Тепер молодий учений накреслив собі широкий план послідовної роботи. В двох напрямках вона мала відбуватись: досліджувати структуру білкової речовини людського тіла, точно визначити не тільки кількісну та якісну її будову, але й просторове розміщення амінокислотних молекул у ній — це перше; і з другого боку, добирати способів концентрувати відомі вже поліпептиди в пептони, що становлять дальший шабель в організації білкового тіла. Роботу свою він поділяв на серії, з яких кожна давала якесь позитивне знання й точку опертя для дальшої праці. Кожна серія мала наслідком відповідну статтю, яких Славенко встиг уже опублікувати шість і які висунули його в лаву першорядних учених, бо кожна робота його, крім нових даних, давала приклад блискучого орудування

методом, дотепних і простих технічних способів та високої концентрації наукової думки.

І от серію спроб закінчено, треба викласти наслідки її у поважній статті; треба негайно братись до другої серії, бо час не терпить, час сказано летить, життя людське обмежене й коротке, а робота нескінченна й незмірна. Правда, деякі реактиви, потрібні для дальших спроб, ще не надійшли з-за кордону, проте підготовчу працю можна було вже планувати й розпочати. Ні години змарнованої, бо навіть хвилинка не вертається ніколи!

Але в довгій плетениці годин, у непомітному шуршанні хвилин крізь отвори діб, спалахує іноді цяточка вогню, бентежна й жива іскра, що креслить світлючу дугу над холодним потоком часу. І його сіра основа, потерта й пошарпана у віках, береться з того барвистим пітканням, поновлюється раз у раз, міцніє, і час прискорює свій зрадницький біг у шалений непомітний лет, аж здається спиненим, застиглим, як біблійне сонце над полем жагучої борні. То спалахує кохання, що ним діється життя. Продовжувати рід свій — що може бути тривіальнішого? Що може бути нуднішого, як у загальні інших тварин виконувати цю примітивну й неминучу функцію? Але людині випало знайти тут прекрасну здовжену тропу, замінити просту лінію на чарівний і витончений зигзаг. Та коли людськість жадобою живлення створила чудові візерунки міст, коли під бичем голоду здобула повітря, заглибилась у безконечність світів, оповила природу машинними помацками, то що дивного в тому, що й другий голод свій вона зуміла майстерно оформити?

На широкій поверхні життя кохання непомітне й нікому, крім закоханих, нецікаве. Воно навіть відражає, коли десь необережно назовні виявиться. «Що за неподоба!» — скаже кожен, побачивши неприхований поцілунок. Заздрощі? Дурна умовність? Ні те й ні те. Бо істота кохання — в його інтимності, в замкненості його радісного пориву, у тьмяній окремішності його, у сміливому поділі світу на двох і решту. Найпоширеніше з людських чуттів, воно про кожного зберігає свою химерну таємницю, і кожному дає щасливе право розгортати себе спочатку, як ніби для нього тільки й повстало воно вперше на землі.

І що таке кохання?

— Це якесь безумство, — сказав Юрій Славенко, підводячись у нестямі.

— Світле безумство, — відповіла Марта. — Але сядь знову коло мене, Юрчику! Будь коло мене завжди.

Уже тиждень тривало їхнє захоплення. Несподівано виникнувши, воно раптом з'єднало їх міцно, аж вони одне без одного себе уявляти перестали. Ба більше: якщо кожне з них і думало щось про себе, то тільки в зв'язку з нею чи з ним, бо зробилися тим, що зветься парою, добровільним і зреченим додатком одне до одного з усією свідомістю радості цього становища і єдиним бажанням — бути вдвох, бути тільки вдвох!

Це вони й робили, в міру була їм змога. А що день у обох був відібраний на неминучий життєвий клопіт, то тільки ввечері вони сходились. Це був урочистий момент, що до нього обоє цілий день готувались — непомітно, потай від усіх, зберігаючи від усіх свою розкішну таємницю, тільки їм належну й зрозумілу. Назовні кожен з них ніби й ніяк не змінився, але те, що виповнювало їм досі життя — посада, лекції, всілякі плани робочі й життєві, — обернулись нараз у мертву форму, в сухий і нецікавий обов'язок, що його треба було тільки виконувати й терпіти. Найвища правда об'явилась їм у несподіваному чутті, і все те, що здавалось важливим, потьмарніло в її світлі й розчинилось у ній, як туман у сонячному

промені.

Найгостріше зазнав це біохімік, що кохання своє зустрів, як раптову катастрофу. Спочатку він нічогосінько не міг утямити й дуже часто запитував себе, що ж власне з ним робиться? Це питання мучило його, аж поки він не перестав його собі ставити. Воно було недоцільне, зайве, шкідливе, бо відповідь на нього: вона прекрасна! — походила геть із іншої сфери людської діяльності. Відповідь була, але вона розминалась із питанням. Відповідь заливала питання, не розв'язуючи його, і воно, зрештою, покійно в ній захлинулось. Питання вмерло чи прикинулось мертвим. Тоді тільки звільнилось на всю широчінь чуття, що почало владно руйнувати його звички, розпорядок, роботу й самого його безжалісно вивертати, перетрушувати та провітрювати. І ці зміни він радо приймав, він з насолодою піддавався їм, бо відчував у них незаперечний найміцніший доказ отих світючих слів: вона прекрасна!

Статтю про наслідки своїх останніх дослідів він кілька разів брався починати. Але наукові думки скупно в'язалися йому в голові, були анемічні й страшенно нудні. Спогад про Марту раз у раз уривав його міркування. Де вона зараз? Яка вона в цю мить? Що робить до сьомої години, коли вони мають побачитись? «Люба, хороша!» — шепотів він і підводився з-за столу. Починав ходити по кімнаті, посміхаючись. «Кожен сказав би, що я дурень», — задоволено міркував він. «Але це брехня. А от ви справді дурні! Ви нічого не розумієте!» — казав він уявним напасникам. Під цей настрій у нім виникали різноманітні хотіння. Йому спадало на думку, що добре було б змалювати дівчину фарбами, створити з неї дивний невідпорний портрет, що перед ним кожен тремтів би. І уявляв себе геніальним маляром, надзвичайно яскраво відбував у мріях весь процес натхненного малювання, хоч з малярством був знайомий тільки з вивісок на крамницях та установах. Через день кілька йому починало здаватись, що ще краще було б вирізьбити Марту в мармурі. І уявляв себе довершеним різьбярем. А то іноді просто лягав на канапу, кутив і думав про далекі краї, де він з дівчиною разом мандрує, про людей, що там живуть, про тропічні ліси й вічні сніги полярної землі.

Чимдалі більше й з більшою насолодою поринав він у свою любов. Він дозволяв їй руйнувати себе, змінити свої життєві уподобання, ба навіть роботу свою гальмувати, а це допіру ще здалося б йому блюзнірством! Щось коштовніше почав він у коханні й у дівчині убачати, ніж його робота була, щось багатозмістовніше й цінніше за всі свої дослідні, вчинені й накреслені, щось вище за всяку людську науку, хоч би яка висока вона була. Бо він ніби глянув у бік від путі, якою досі простував, у той бік, де дивитись йому й на думку не спадало, і побачив світлі ясні простори. І відчув те, чого не почував ніколи.

Навпаки, дівчині кохання було природним завершенням її мрій. Те, чого жадала вона, здійснилося. І зовсім так, як Марта уявляла! Ще напередодні, навіть за годину перед тим, як це сталося, вона не повірила б у його можливість. Ще за мить їй був чужий цей чоловік, якого зараз вона завжди в собі почувала; він був далекий, суворий, геть незнаний — і от раптом вона зрозуміла його й перейнялася ним. І в цьому разючому перетворенні не було їй ні дива, ні загадки. Так мусило бути. Так передчувала вона ще тоді, коли перша нудьга повстала в ній за чимсь незбагненим, коли почала вона прокидатись уночі від незрозумілих снів і підводити вдень від книжки задумані очі. Відтоді це передчуття зростало разом з нею, обертаючись у таємничу певність, живлячи в ній надію на неповторну зустріч і незглибне чуття. Вона жила повсякчас, ніби шукаючи, вона була весь час нашорошена й пильна,

загострено чуйна до кожного руху в тій ділянці, де скерований був її внутрішній зір. І тепер бездумно поринула на раптовий поклик, опанована блискучим і радісним поривом, віддавна в собі викохуваним.

Про що говорили вони?

Перші дні — ні про що. Тобто, звісно, говорили, але коли б за стенограмою їхньої розмови хтось схотів би судити про мовний розвиток людей, то вжахнувся б кричущої вбогості їх лексики. Різні вигуки, особові займенники першої і другої особи однини та до них відміна одного дієслова в одному тільки часі — от і вся була основа їхніх перших розмов. Але скрашені й розпалені почуттям, вони здавались їм без міри чудовими, а примітивні речення, на кінець яких замість крапки поставлено поцілунок, чарували їх, як найвищі зразки красномовства.

Та потроху словесний елемент у їхніх побаченнях більшав, і вже через тиждень Юрій Олександрович почав розмови на різні теми, що його цікавили.

— Безумство, — казав він, стоячи перед дівчиною. — Ах, Марто, яке це влучне визначення: розум справді не бере тут жодної участі!

— Сядь коло мене, Юрчику, — мовила дівчина. — Чому ти від мене втік?

Він знову сів коло неї на ліжку, і вони схилились одне до одного в священній і банальній позі закоханих,

— Відколи я полюбив тебе, Марто, — вів Юрій, — багато що стало переді мною геть у іншому світлі... Я помітив багато з того, що досі не помічав, а ще більше інакше зрозумів. Ти справжня чарівниця, — він поцілував дівчину, а вона погладила його по голові. — І коли б навіть нам довелося колись розлучитись...

— Мовчи! — скрикнула вона. — Це неможливе.

— Заспокойся, Марто, я висловлюю тільки припущення... Так навіть тоді я пішов би новий, я зберіг би довіку ті зміни, що ти в мені заподіяла. Ти — непереможна!

— Подивись мені в вічі, — сказала Марта. — Я хочу глибоко-глибоко дивитись тобі в вічі... Я люблю твої очі.

— Дивись, — прошепотів він, стаючи перед нею навколішки.

І коли вона подивилась йому в вічі, вони поцілувались.

— Марто! — скрикнув він у захваті, пригортаючи її; тоді вона зійшла до нього, і вони сіли поруч долі на килимку коло ліжка. — Марто, ти дорівнюєшся жінок, що їх любили великі поети. У мене кепська пам'ять на власні ім'я, я більше до формул звик і не література моя спеціальність, але я пам'ятаю, що Данте знайшов у своїй Бісектрисі вічну красу!

— Беатріче, — м'яко зауважила дівчина, цілуючи його в чоло.

— Байдуже, байдуже, як її звали! Головне, що знайшов вічну красу. А я знайшов у тобі, Марто, свою втрачену націю.

— Так швидко? — спитала вона.

— Так, Марто... Не будьмо сперечатись, хто знайшов більше — я чи той Данте. Суперечка ця була б метафізична.

— Данте любив також і свою націю, — сказала дівчина, кладучи йому голову на плече.

— Я бачу, що це була людина всебічна, достойна кожному стати за приклад, — вів Славенко. — Але навіть він не сказав би, що таке нація. Я пробував аналізувати це поняття,

і дійшов висновку, що це дуже незрозуміле явище, яке нібито й існує, хоч насправді існують тільки його складові й суперечні частини. Коли хочеш, то нація подібна до білка, що вмиє розпадається, коли почати його серйозно аналізувати. А проте білок все-таки існує, як цілком визначена речовина, і завдяки йому точиться життя на землі... У всякому разі, полюбивши тебе, я відчув себе українцем, хоч, правду сказати, йшов до тебе тільки з наміром попрактикуватись у мові. Я сягнув далі, ніж сподівався, отже, в цій справі ти виконала роль каталізатора; це мій рідний хімічний термін, — додав він, цілуючи її.

— Ти не можеш без цих термінів, — мовила дівчина з докором. — Ти любиш їх більше від мене.

— Я зжився з ними, як сліпець із своїм собакою. Щоправда, сліпець завдяки тобі прозрів, але було б жорстоко й недоцільно прогнати вірного пса. Він ще нам, Марто, знадобиться! Їдуть, їдуть десь з-за кордону мої реактиви, і ось незабаром почнеться нова серія моїх дослідів, серія твого імені, Марто.

— Хоч би вони довше не надходили! Я відмовляюся від своєї серії.

— Ах ти пустунка! Ти хочеш вкінець мене зруйнувати!

— Руйнуй і ти мене.

— Завтра висаджу в повітря твій махортрест.

— Ах, якби ж це сталося, — зітхнула вона. — Якби люди, всі люди зробилися вільні! Щоб не залежали від своїх заробітків і посад. Яке життя було б тоді, Юрчику! І щоб були великі театри й кіно, де пускали б без квитків, і щоб без квитків можна було де хочеш їхати, і щоб скрізь тебе годували і були раді, що ти прийшла. Уяви, Юрчику! Хіба цього ніколи не буде?

— Твої бажання не витримують критики, — сказав Юрій. — Навіть за соціалізму люди не будуть такі безтурботні.

— Дуже шкода... А втім, — сказала вона тихо, — я не проміняла б на той рай жодної хвилини, яку можу бути з тобою... Ні, не так: не проміняла б жодної хвилини чекання на тебе... нічого, що зв'язане з тобою, не віддам!

— Марто! — прошепотів він, нахилиючись до неї, — Марто, ти розумієш, як я тебе люблю?

— А я?..

І їх мова знову зійшла на захоплений примітив, на маленьке й страшне дієслово, що тримається закоханих уст, як учеписта думка хворого мозку.

Тепер дівчина злягла йому на коліна, а професор тихо гладив рукою її обличчя й витке волосся. Але маючи внутрішню потребу розвинути й докінчити кожну думку, він провадив:

— Я сказав, що нація є щось незрозуміле. Та коли не розумієш чогось, тоді шукаєш йому хоч далеких аналогій. І ти зверни увагу, як прокидається зараз інтерес до старовини. Навіть серед обмеженого числа моїх знайомих двоє збирають давні речі, різні незручні вази, посуд, з якого не можна їсти, потемнілі картини, поїдені мишами книжки. Чому? Бо ми дуже далеко сягнули й звертаємо очі назад, мов пересельці в бік покинутого рідного краю. Ми вийшли з минулого й сумуємо за ним. І в любові до нації є теж сум за минулим. Основне в нації — це спогад. До нації прилучається тільки той, хто психічно з'єднався з її минулим. Через те, власне, й не важить нічого, ким хто народився. Це момент суто механічний, це штамп на

бланкові, де ще нічого не написано. Бо належним до нації не родяться, а робляться.

Вона погодилась. Вона здебільшого погоджувалась з усім, що він казав, уже через те, що це казав він. Коли й не погоджувалась, то рідко коли заперечувала, тільки зауважувала.

— Ти думаєш, — зауважила вона. — А для мене це так просто. До того ж, ми жили в Каневі...

— В Каневі? То ми доконче мусимо туди поїхати. Ти будеш поводитиркою в моїй запізнілій прощі на Тарасову могилу.

— Обов'язково поїдемо! — скрикнула дівчина. — Адже я там народилась. Руки, руки, Юрчику! Доведеться зв'язати тобі руки! Я покажу тобі там кожен куточок. Там є мої ярки, мої кущики. Знаєш, я гуляю було, побачу кущик і скажу: це буде мій кущик.

— Я боюсь, що ті кущики вже повиростали в дерева, — зауважив Славенко, кидаючи цигарку.

— Навіщо ти сказав... так жорстоко, — спитала дівчина. — Ні, ті кущики є, вони не вирости. От побачиш... Ах, Юрчику, як там гарно! Це чудово, що ми туди поїдемо. Коли? В квітні? Ні, ще холодно... В травні? Ой, як довго! Підемо в степ, далеко-далеко... І будемо йти, йти... поруч...

— Поруч, — проказав Юрій схвильовано.

Він переймався її поривом; чудний тихий блиск її очей його заворожував. Траплялись іноді хвилини, коли Марта ставала незвичайна, гострий доплив чуття перетворював її. Ясна лагідність займалася в її рисах, і разом був у них тривожний, жагучий смуток, якесь тужливе й нестримне піднесення, що збуджувало в ньому захват і покору, здійснювало в ньому бажання носити її світами на руках. Тоді тиша наставала в кімнаті, мовчанка кохання, коли він колисав її у м'яких обіймах і торкався, схиляючись, устами її уст, де тихо поєднувалась їх зневолена від надміру жага.

— Ти — Марта? — прошепотів він.

— Я Марта, — відповіла вона.

Потім стиснула руками голову й сказала поволі:

— Я не хочу, ні про що не хочу думати, Юрчику, я хочу думати про тебе... Зараз! Ось ти тут, а я думаю про тебе... Тебе ніби двоє. Одного я ось почуваю, а про другого думаю. Це чудно? А як я чекала тебе! Не знала ще тебе, а почувала, що ти прийдеш — і ти прийшов.

— Гадаю, що ця психологічна загадка розв'язується просто. Напровесні чуття в тварин загострюються. Ти почувала весну, а не мене.

— Ти все хочеш пояснювати, — зітхнула дівчина. — Навіщо пояснювати? Юрчку, не будь розумний зо мною!

— Це важко, але я спробую... Твоя рація, Марто! Навіщо пояснювати? Ми нічого не додаємо до явища, але руйнуємо його чар. Так зухвале хлоп'я нищить цяцьку, щоб довідатись її будови. Наші пояснення всі нікчемні й нічого, зрештою, не пояснюють. У великому X, що ми силкуємось розв'язати, завжди лишається трохи менший X, а в ньому знову ще менший, і так до безкінця, аж поки замість одного великого X не здобудемо безліч манюсінських, але однаково незрозумілих. Твоя рація! Ми надто багато думаємо і мало живемо. Життя йде проз нас, а ми думаємо й починаємо жити обміркованим, якимсь стерилізованим життям, де вбито всі мікроби шумування. Надужиток здібністю мислити — ось де наш величезний злочин... А

твоїми устами, Марто, промовляє зараз найкраща мудрість, проти якої наша вигадана мудрість надто дрібна. Марто, вчи мене цієї великої мудрості! Марто, я твій учень, я доросле дитя, яке ще не жило!